

DOI 10.7251/NSK1801175S

УДК 371.398

81'42:371.32

Оригинални научни рад

Владо М. Симеуновић¹
Универзитет у Источном Сарајеву
Педагошки факултет у Бијељини
Маја Н. Пердан Илић
Јелена Д. Ђерманов
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

ПРИРОДА КОМУНИКАЦИЈЕ У КОМБИНОВАНИМ ОДЈЕЉЕЊИМА

***Апстракт:** У комбинованим одјељењима гдје је наставник одговоран за ученике различитог узраста који похађају наставу у два или више одјељења, у исто вријеме, циљ је пружити квалитетну наставу и учење. Први од мноштва изазова је интеракцијско-комуникативна димензија, јер се њеним обимом, квалитетом и интезитетом повећава значај образовног приступа и зависе ефекти васпитно-образовног рада. С обзиром да се јавља потреба за афирмацијом ове димензије, у овом раду, сагледан је значај социјалне интеракције на шта упућује социо-културна теорија Лава Виготског, те природа и значај комуникације и интеракције кроз специфичности рада у комбинованом одјељењу.*

***Кључне ријечи:** интеракција, комуникација, комбиновано одјељење, ученик, наставник*

Увод

„Говори да те видим” Сократ

Учење је дјететова природна потреба коју школа треба задовољити на дјетету прилагођен начин. Дијете мисли, осјећа, истражује свијет око себе. Свако дијете активно учествује у развоју своје личности, а интеракција и комуникација му то у потпуности омогућавају. У времену, у коме образовање, настава и учење представљају интеракцијско-комуникативну димензију, акценат је стављен на подизање квалитета односа између ученика и наставника. Васпитно-образовна интеракција и комуникација се остварују у виду усвајања знања, у стицању вјештина и навика и развијању потенцијала ученика до личних максимума. Важна

¹ vlado.simeunovic@pfb.ues.rs.ba

одредница наставе је друштво, а њени основни чиниоци су наставник, ученик и наставни садржаји. Њиховом интензивном и квалитетном интеракцијом и комуникацијом могу се ријешити, не само педагошки већ и друштвени проблеми. С обзиром да се интеракција одређује као однос двије или више особа, гдје постоји међусобни утицај на понашање, комбиновано одјељење погодује разматрању ових појмова. Интерперсонална интеракција је са психолошког становишта, за овакав рад, најзначајнија, јер се тако задовољавају личне и друштвене потребе, те потребе групе којим они припадају. Она укључује, између осталог, вербално и невербално понашање.

Организација наставе у комбинованом одјељењу подразумева што већу интеракцију између ученика и наставника. Тиме се постиже мотивација и ефикасна активност ученика. С обзиром на специфичности рада у комбинованом одјељењу интеракција и комуникација представљају нераздвојив ланац, основу и темељ. Интеракција подразумева учење и поучавање, јер ученици у комбинованим одјељењима уче са својим вршњацима и од својих другова из других одјељења, а наставник примјеном интеракције води дјецу кроз градиво, усмјерава их и помаже. Интеракција тражи размишљање, трагање, сарадњу, активан рад, што сваки наставник и ученик као учесници у њој треба да посједују. Интеракција је саставни дио комуникације, јер васпитно дјеловање се не може одвијати ако нема интеракције која се најчешће успоставља комуникацијом. Комуникација има централну улогу у човјековом животу јер је основ социјализације, интеграције и укључивања у друштво сваког појединца. Интеракцијско-комуникативна димензија у комбинованом одјељењу није добила довољно пажње од стране истраживача. Овај рад даје прве кораке и указује на доминантност социјалне интеракције, те упућује на социо-културну теорију Лава Виготског, која концептуално објашњава ток учења кроз зоне наредног развоја. Такође, говори о природи комуникације кроз специфичности рада у комбинованим одјељењима, и наглашава значај ове области коју спроводимо у свакодневним наставним активностима.

Социјално-интеракцијска димензија комуникације у комбинованом одјељењу

Учење усмјерено на ученика (УУУ) или усмјереност на ученика, је модел учења који ученика ставља у центар процеса учења. Код учења усмјереног на ученика ученици су активни учесници у њиховом учењу, они уче властитом брзином, користе своје стратегије учења, и више су мотивисани унутрашњим, него спољашњим мотивима. Учење је индивидуализовано и персонализовано далеко више, него што је то традиционално и уобичајено био случај. Кроз учење усмјерено на ученика развијају се и вјештине учења како се учи, вјештине рјешавања проблема, критичко мишљење и рефлексивно промишљање као генеричке и трансферне вјештине које су потребне свакој особи за живљење у савременом све комплекснијем и неизвјеснијем свијету.

С обзиром на специфичност организације рада у комбинованом одјељењу, активно, интерактивно и учење усмјерено на ученика су водиле за наставников рад. У интерактивној настави, ученици се могу ангажовати да износе своје мишљење, запажање, искуства и ставове, да слушају једни друге, или да појединачно пишу, читају и размишљају (Miller, 2001, стр. 89), а интерактивно учење као „процес резултира перманентним релативно трајним промјенама у размишљању, емоцијама и понашању које настају на основу искуства, традиције и праксе остварене у социјалној интеракцији” (Suzić, 2005, стр. 130). Свако учење подразумијева активност, те добар дио школског учења у вишеразредним одјељењима је пожељно реализовати кроз интеракцију (Станковић-Јанковић, 2012, стр. 27). Такав начин учења, ученицима који похађају комбинована одјељења, омогућава брже осамостаљивање и већу контролу над васпитно-образовним процесом. Наставници ученике у комбинованом одјељењу већ од првог дана, од уласка у школу уче правилима рада, одговорности за учење, упућености једних на друге и тихом раду. Осим тога старији ученици поштују млађе и обрнуто. Социјална интеракција међу ученицима истог и различитог узраста је константно присутна и основа је успјеха у раду.

На значај социјалне интеракције уопште у васпитном раду, нарочито у настави у комбинованом одјељењу, упућује социо-културна теорија Лава Виготског. Допринос теорије и учења Виготског је у томе што поред истицања значаја социјалне интеракције за учење и когнитивни развој дјетета концептуално објашњава ток учења кроз зоне наредног развоја. Према Виготском, развој је под снажним утицајем социјалних и културних фактора као што су: школа, породица, вршњаци, а когнитивни развој дјетета се првенствено остварује уз помоћ свијета у коме оно живи, дјелује и са којим је у непосредној и посредној интеракцији (Stojaković, 2002). Зона наредног развоја значи да дијете у сарадњи и уз помоћ одраслог, или старијег и компетентнијег вршњака, може да уради више и да ријешити теже задатке него што би то могло самостално. Овако тумачење когнитивног развоја дјетета даје прави смисао и велики оптимизам у учењу дјетета у хетерогеним васпитно-образовним групама. Теорија Виготског снажно је нагласила од каквог је значаја социјална интеракција дјетета (са родитељима, вршњацима, одраслима) за његов когнитивни, али и за укупни психосоцијални развој (ibidem). Комбинована одјељења као васпитно-образовни модалитет рада школе у коме заједно уче хетерогене узрасне групе ученика (вишеразредна настава), може имати многе предности у односу на традиционалан начин груписања ученика у разреде, посебно са становишта могућности остваривања социјалне интеракције.

Стручњаци из развијених земаља тврде да постоје чврсти педагошки разлози за стављање ученика различитог узраста заједно у исти разред. Мјешовити узрасти у учионици, тврди се, подстичу социјални развој дјете, те њихову већу сарадњу. Ови аргументи су ријетко заступљени у литератури земаља у развоју, гдје се у први план обично ставља аргумент да вишеразредна организација наставе може бити потенцијално јефтин начин пружања квалитетног образовања у тешко приступачним мјестима (Berry, 2013).

Примјери из различитих земаља свијета, у Југоисточној Азији, у многим дијеловима Европе, Сјеверне Америке и Аустралије, показују да рад у комбинованом одјељењу има бројне предности и често представља најбољи избор учења и поучавања. Међу предностима наводи се да:

– вишеразредна настава помаже дјецу, посебно онима у удаљеним и изолованим подручјима да остваре своје право на образовање и стога уче оно што им је потребно и што желе да уче; то је исплатив приступ у пружању школовања дјецу која су често искључена из нашег образовног система;

– подстиче дјецу из различитих средина за учење уз помоћ својих вршњака и тиме подстиче кохезивност, сарадњу и здраву конкуренцију међу ученицима, јача међуљудске и организацијске способности и развија позитиван став према размјени знања; користи вишеразредном учитељу помажући му да планира свој посао боље и да буде ефикаснији у кориштењу свог времена;

– кроз разне облике наставне праксе које се користе у вишеразредним учионицама, придоности се развоју когнитивних вјештина ученика” (Practical tips for teaching multigrade classes, 2015).

Природа комуникације кроз специфичности рада у комбинованом одјељењу

Смјена директног и индиректног рада

Познато је да је успјех у настави условљен многим факторима, али да у првом реду зависи од добре и правилне организације наставног часа. „Као неизбјежно обиљежје специфичне организације рада у комбинованом одјељењу узајамна комуникација наставника и ученика треба да буде тако функционално распоређена да наставник симултано ради с једним и контролише рад другог разреда. Такве релације у раду несумњиво захтијевају еластичнију организацију цјелокупног рада и динамичнију комуникацију с оба разреда” (Јukić, Gajić, 2006, стр.17). Учитељи су у прошлости дијелили час на онолико разреда колико су их имали у комбинацији, па су са сваком разредом подједнако радили у директном раду. Овакав рад није давао педагошке ефекте, па се због тога у пракси ријетко гдје и примјењује. Руски педагог И. П. Павлов час у цјелини у комбинованом одјељењу означава термином „велики час”, а часове у сваком разреду појединачно назива „мали часови” (Шпијуновић, 1998, стр. 72). Данас се ти мали часови посматрају као фазе једног цијелог часа у комбинованом одјељењу. У директном раду изношење мишљења најчешће је у виду вербалних исказа, усмених или писмених, те се оправдано говори о социјалном утицају који се остварује вербалном комуникацијом (Rot, 2004, стр. 88). Да би се велики час што рационалније искористио, потребно је направити распоред фаза смјењивања директног и индиректног рада, а то зависи од узраста ученика, програмских садржаја, очекиваних исхода учења, типа часа и интензитета интеракције и комуникације. „Поред оног што директно изговарамо, истовремено се обрађују и многе друге појединачне информације. Ове појединачне ознаке често се називају

канални невербалне комуникације (контакт погледом, мимика, гестикација, држање тијела, особине гласа, растојање између партнера, угао између партнера у комуникацији и остали ситуациони утицаји)” (Andevski, 2008, стр. 17). У фази директног рада са ученицима из једног разреда, наставник често невербално комуницира са ученицима из другог разреда (индиректан рад), те су невербални сигнали важан сегмент педагошке комуникације у комбинованим одјељењима. „Већи број аутора сматра да комбинација директног и индиректног поучавања даје најбоље ефекте у настави” (Koumin, J.S., Mohan, M., Hull, R.E., Gage, N.L.: према Сузић, 1995, стр. 111).

Специфичност рада у комбинованом одјељењу је што наставни час пролази кроз неколико фаза, а тај број зависи од типа часа, садржаја наставне јединице, нивоа опремљености наставним средствима, број разреда који чине комбинацију, од интензитета комуникације која је по природи често невербална. Наставник је у обавези да своју комуникацију равномерно усмјери на све разреде у одјељењу, те на тај начин укаже подједнаку пажњу свим ученицима. Такође, у циљу успостављања добрих односа са ученицима, наставник треба да их уважава, да сваком ученику обезбиједи могућност да се осјети вриједним, способним да учи и да постигне успјех. Важно је да има добру самоконтролу, да буде свјестан невербалних порука које шаље ученицима, као што је потребно и да вјешто тумачи невербалне поруке које шаљу ученици, било њему, било друговима (Ћигић, 2017, стр.62). Такође, у овом сегменту рада наставник треба препознати емоције у групи, а затим их усмјеравати и подстицати. Он треба развијати емоционалне компетенције код дјете, а то су: „1) емоционална свијест, препознавање својих и туђих емоција, 2) самопоуздање, јасан осјећај властитих моћи и лимита, 3) самоконтрола, контрола ометајућих емоција и импулса, 4) емпатија и алтруизам, 5) истинољубљивост, изградња стандарда части и интегритета, 6) адаптивност, флексибилност у прихватању промјена, 7) иновација, отвореност за нове идеје, приступе и информације (Suzić, 2005, стр. 135)

Организовање самосталног рада ученика

Рад у комбинованом одјељењу асоцира на самостални рад ученика, због временске артикулације једног наставног часа. Под самосталним радом ученика подразумевају се све форме рада које ученици самостално врше ради рјешавања одређених задатака у школи или код куће. Самостално радити значи знати учити, служити се уџбеником, радним листовима, самостално изводити огледе, писати саставе, правити биљешке и планове учења, али и пажљиво слушати, правилно изражавати своје мисли, изводити закључке итд. Оспособити ученика да самостално ради у рјешавању различитих задатака, значи постићи један од основних задатака. Без добро организованог, систематски изведеног самосталног рада ученика, знања не могу бити потпуна, нити квалитетна. Он мора бити тако организован да активира ученике и усмери их да самостално долазе до нових

сазнања и утврђују постојећа, како помоћу уџбеника, тако и из других адекватних извора знања (Рајчевић, 2014, стр. 45).

Према броју учесника комуникацију дијелимо на интраперсоналну (личност комуницира сама са собом), интерперсоналну (комуникација се одвија између двије особе), групна (релација појединач-група) и јавна (комуникација која се одвија између више људи), а с обзиром на начин комуницирања дијелимо је на вербалну (комуницирање ријечима, говором) и невербалну (комуницирање невербалним сигналимa и порукама) (Suzić, 2005, стр. 166). У овом сегменту наставног рада доминира невербална и писана комуникација. Невербална комуникација надопуњава оно што не изговарамо ријечима. У организовању самосталног рада ученика у комбинованом одјељењу, наставник невербално комуницира сигналимa у које спадају „простор и сједење, сигнали очију, фацијална експресија, покрети, временски знаци, додир. С обзиром на недостатак времена за реализацију наставног часа у комбинованом одјељењу, наставничково кориштење невербалних сигнала ученицима даје путоказ за даљи самостални рад. „Познавање функција невербалне комуникације омогућује наставнику да ефикасније користи интергрупне снаге у педагошке сврхе” (ibidem, стр. 208–209).

Успјех самосталног рада ученика зависи од избора задатака и ефикасне педагошке комуникације. Веома је важно да задаци произилазе из претходно обрађене наставне јединице или јединице која се обрађује на текућем часу, те да њиховим рјешавањем ученици само наставе фазу индиректног рада са наставником укључујући разумијевање невербалних сигнала.

Праћење, провјеравање и оцјењивање самосталног рада ученика

Један од основних захтјева који се ставља пред наставника који ради у комбинованом одјељењу јесте да сваки самостални рад треба бити провјерен. Праћење и провјеравање подразумијева испитивање квалитета и квантитета ученичког рада у извјесном временском периоду, али и свакодневно након завршетка самосталног рада на часу. „Праћење је процес који се одвија истовремено с реализацијом. Развијене су богате технике праћења активности и резултата ученика, од суставног проматрања до биљежења резултата одређеним облицима писмене или практичне провјере (формативна евалуација), до формирања богатих збирки и конкретних ученичких радова (портфолио) које могу бити предметом заједничке анализе ученика, учитеља и родитеља” (Matijević, 2004, стр. 32).

Редовно и континуирано праћење и провјеравање самосталног рада ученика, даје учитељу повратну информацију о раду и напредовању ученика. Само свакодневно провјеравање самосталног рада ученика даје ефекте. У овом аспекту рада, наставнику невербални сигнали показују много више него ријечи. Разне знакове наставник може декодирати у току разредне интеракције и на основу њих предузимати мјере које ће поспјешити учење и поучавање, а тиме праћење и провјеравање (Suzić, 2005, стр. 208). Иван Фурлан у дјелу „Упознавање, испитивање и оцјењивање ученика, истиче да праћење развоја ученика можемо

схватити као запажање и регистровање промјена код ученика” (Furlan, 1970, стр. 23). Континуирано праћење и провјеравање рада ученика, треба да се користи на свим типовима часа, и оваквим провјеравањем не може се догодити да нека област остане непровјерена и неоцијењена. Облици контроле самосталних радова ученика су: контрола самосталних радова давањем упутстава уз истовремено контролисање рада другог разреда; заједничка анализа самосталног рада ученика у комбинацији; употреба ученика-помоћника, из старијег разреда за контролисање самосталног рада ученика у млађим разредима; контролисање домаће задаће у уводном дијелу часа; контролисање самосталних радова ван текућег часа; самоконтрола самосталног рада и контролисање од стране друга из клупе.

Оваква контрола је честа појава у комбинованим одјељењима јер наставник није увијек у могућности самостално провјерити рад. С обзиром на специфичност распореда сједења у групама гдје ученици гледају једни другима у лице, простор или сједење може представљати снажан фактор педагошког комуницирања. Ученици аутоматски сигнализују потребу укључености у рад на задатку. Физички додири представљају нормалну „комуникацију”, и то указује на блискост којом се поспјешује ефикасност у праћењу и провјеравању самосталног рада ученика (Suzić, 2005, стр. 209).

Наставник има неколико задатака, у које се, између осталих убрајају: избор наставног материјала у складу са Наставним планом и програмом, праћење индивидуалних разлика међу ученицима, мотивисање ученика и оцјењивање. Оцјењивање је педагошка дјелатност која је уско везана са процесом провјеравања, јер на основу провјеравања оцјењивањем вреднујемо рад ученика. Оцјењивање можемо одредити као „поступак којим се, на начин утврђен прописима, прати васпитно-образовни развој ученика и одређује ниво који је он у вези с тим постигао (Havelka, 1992). Школска оцјена мотивише ученика, и поред тога ученик добија повратну информацију о свом раду. Комбинована одјељења броје углавном до 10 ученика, па њихово оцјењивање не представља велики проблем наставнику. С обзиром на ову чињеницу, комбиновано одјељење може чинити малу групу, гдје се чланови добро познају и гдје су блиски, те тиме и имају већу фреквенцију ненамјерних и намјерних додира” (Suzić, 2005, стр. 212). На постигнут добар резултат и оцјену често се тапшу по рамену, рукују се, грле итд.

Јавља се и савремени приступ у оцјењивању рада и постигнућу ученика у настави који су дали велике резултате и ослободили ученике од страха критичног става наставника, а то су: самооцјењивање ученика (ученик након одговора даје сам себи оцјену). Самооцјењивање помаже развој одговарајуће критичности и самокритичности према властитим активностима и резултатима рада (Matijević, 2004, стр. 122).

У комбинованом одјељењу ту је и оцјењивање од стране друга (врши се замјена рада или се оцјењује усмени одговор), оцјењивање од стране ученика-помоћника (ученик старијег разреда врши евалуацију рада млађег разреда, док наставник ради директно са другим разредом). За овакав тип евалуације својствено је да се ученик креће по учионици. На овај начин кретање је

доминантни начин комуницирања између појединца и групе (Suzić, 2005, стр. 211). Наведене форме оцјењивања у многоме могу унаприједити свакодневни рад наставника, а изразито су повољне у оваквим одјељењима.

Главни недостатак у праћењу, провјеравању и оцјењивању самосталног рада ученика у комбинованим одјељењима, јесте недовољна информисаност и обученост учитеља, како би користио све врсте, облике и технике при евидентирању података, те објективно и на основу валидних чињеница дао коначну оцјену, јер „наставници морају бити обучени, да посједују вјештине, како би се осигурали исходи учења, и како би у сваком разреду циљ био постигнут” (Taole, Mncube, 2012).

Циљ у оваквом раду јесте да и наставници и ученици слободно комуницирају, вербално и невербално, и да уз подршку педагошко-психолошке службе, организују наставу да се има утисак сталног провјеравања и оцјењивања у непосредном и посредном раду комбинованог одјељења.

Закључак

Миленијумски циљеви развоја образовања су пред свако друштво поставили бројне изазове, који су упоредо са новим сазнањима о учењу и поучавању у педагошкој науци довели до значајних промјена у разумијевању функција и улога наставника у образовном процесу и до другачијег припремања наставника за наставничку професију.

У данашње вријеме све снажнијег продирања савремене науке и технике у сва подручја људског рада, улога наставника постаје све значајнија. Његова улога првенствено је значајна када се ради о изграђивању социо-емоционалног односа међу дјецом у разреду. Однос наставника и ученика обликује се прије свега у непосредном контакту у школи и одјељењу. Зато се потреба за проучавањем интеракције и комуникације наставника у раду са ученицима различитог узраста сматра неопходним, јер позитивно утичу како на успјех ученика, тако и на међусобне односе међу њима.

Интеракција почиње још у првом сусрету мајке и дјетета, а њен основни вид у каснијем животу јесте комуникација. Два нераздвојна појма су подједанако важна, како у животу, тако и у реализацији васпитно-образовних циљева школе, која је саставни дио одрастања. Интеракцијско-комуникативна димензија представља проблем који захтијева истраживање теоријско-емпиријског карактера. Било је неопходно да се проблем освијетли са више страна, почев од доприноса теорије и учења Лава Виготског која се огледа у истицању значаја социјалне интеракције и когнитивног развоја дјетета кроз зоне наредног развоја.

Нарочито, значај интеракције и комуникације се ставља на три аспекта рада у комбинованом одјељењу: организација наставе – директан и индиректан рад, организовање самосталног рада ученика и праћење, провјеравање и оцјењивање самосталног рада ученика. „Резултат примјене интеракције је повољна емоционална клима у одјељењу, развијање сарадње међу ученицима, преузимање одговорности од стране ученика за директан и индиректан рад. Ученици се уче да

усаглашавају ставове и сами користе изворе знања. Кроз интеракцију им је омогућена заједничка акција, а рад на задатку подразумијева дискусију, па се уједно тада и развија способност слушања другог, што је од великог значаја у комбинованом одјељењу, јер су приморани слушати не само своје вршњаке већ и другове из осталих разреда” (Пердан Илић, Ђерманов, Марић, 2017, стр. 176). Вриједност и значај интеракције и комуникације у пракси комбинованог одјељења провлачи се кроз правила која се установе на почетку наставне године у погледу сарадње старијих и млађих ученика, позитивне атмосфере, сарадње са родитељима, стицање повјерења, заједништва и толеранције. Интеракција и комуникација је честа и интрузивна, причом се одржава пажња дјечи, изграђују се социјалне вјештине, акценат се ставља на тихи рад.

Браун (Brown) издваја складну комуникацију као најважнији елемент управљања разредима, а као складне комуникације наставника са ученицима наводи: примјене техника активног слушања; коришћење говора тијела и фацијалне експресије који су у складу са вербалним порукама; избјегавање препрека у комуникацији, као што су наређивање, убјеђивање; показивање емпатије за страхове и фрустрације ученика; коришћење стила комуникације који је у складу са културом и разумљив ученицима (Brown, 2005, стр. 13).

Тема о комуникацији и интеракцији у комбинованом одјељењу је осјетљива из разлога што свако дијете жели пажњу и слушање свог наставника, те је наставник у позицији да мора временски равномјерно распоредити опхођење ученицима у одјељењу.

Bonnie Miller (2000) наводи препоруке за наставнике о успјешном комуницирању:

- Дајте дјечи до знања да вам је стало и да им поклањате потпуну пажњу;
- Охрабрите их да образлажу. Пустите их да заврше излагање;
- Слушајте са пажњом. Служите се методом активног слушања;
- Докучите право значење ријечи које дијете изговара;
- Подстакните их да сами рјешавају проблеме, подржите их у њиховим настојањима (Miller, 2000, стр. 16).

Ученицима у комбинованом одјељењу је потребна пажња, пажљиво слушање, охрабрење, подстицај за самосталан рад, а поштујући ове препоруке, наставници испуњавају све услове да задовоље њихове потребе.

Литература

- Andevski, M. (2008). *Umetnost komuniciranja*. Novi Sad: CEKOM.
- Berry, C. (2013). *Multigrade teaching: a discussion document*. University of London UK: Institute of Education.
- Bonnie, M. (2000). *Komunikacija sa djecom*. Sarajevo: ABC Fabulas.
- Bonnie, M. (2001). *Kako ostvariti uspješan kontakt sa učenicima, priručnik za nastavnike*. Sarajevo: Сарајевска трибина.
- Bratanić, M. (1990). *Mikropedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.

- Bratanić, M., Maršić, T. (2004). *Povezanost motivacije učenika sa stavovima prema nastavniku*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Brown, D.F. (2005). The significance of congruent communication in effective classroom management. *The clearing house*, Vol.79, No. 1, 12–15.
- Đigić, G. (2017). *Upravljanje razredom – savremeni pristup psihologiji nastavnika (doktorska disertacija)*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu.
- Ђорђевић, Б. и Ђорђевић, Ј.(1988). *Ученици о својствима наставника*. Београд: Просвета.
- Jukić, S. i Gajić, O. (2006). *Didaktičko-metodički aspekti organizacije nastave u kombinovanim odeljenjima*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Lučić, K. i Matijević, M. (2004). *Nastava u kombiniranim odjelima*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mustafičić, N. (2013). Verbalna i neverbalna komunikacija kao najznačajniji faktor u kvalitetnoj interakciji učenik–nastavnik. 8. *Naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem „Kvalitet 2013”*, Neum.
- Пердан Илић, М., Ђерманов, Ј. и Марић, Д. (2017). Иновирање наставе у комбинованим одјељењима. *Нова школа, часопис за теорију и праксу савремене школе и предшколства бр.12*, 169–180.
- Rajlić, I. (2009). *Иновирање наставе у комбинованом одјељењу*. Ванја Лука: Grafid.
- Рајчевић, П. (2014). Специфичности наставног рада учитеља у комбинованом одељењу. *Зборнику радова Учитељског факултета*. Призрен: Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић, 41–55.
- Rot, N. (2004). *Znakovi i značenja*. Beograd: Plato
- Симеуновић, В. и Спасојевић, П. (2005). *Савремене дидактичке теме*. Бијељина: Педагошки факултет.
- Симеуновић, В. и Спасојевић, П. (2012). Комбинована одјељења – педагошки изазов савременог система образовања (Како сачувати сеоске „патуљасте” школе?). *Нова школа, часопис за теорију и праксу савремене школе и предшколства бр.7*, 26–46.
- Станковић-Јанковић, Т. (2012). *Учење учења и емоције у настави*. Бања Лука: Арт принт.
- Stojaković, P. (2002). *Psihologija za nastavnike*. Vanja Luka: Grafid.
- Сузић, Н. (1995). *Особине наставника и однос ученика према настави*. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека.
- Suzić, N. (2005). *Pedagogija za XXI vijek*. Banja Luka: TT-Centar.
- Taole, M. Mncube, V. (2012). *Multi-grade Teaching and Quality of Education in South African Rural Schools: Educators' Experiences*. University of South Africa.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2015). *Embracing Diversity: Toolkit for creating inclusive, Learning-friendly environments, specialized booklet 4: Practical Tips for Teaching Multigrade Classes*. Bangkok Office: UNESCO. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002201/220101e.pdf>
- Furlan, I. (1970). *Upoznavanje, ispitivanje i ocjenjivanje učenika*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.

- Havelka, N. (1992). *Socijalna percepcija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Šimić Šašić, S. (2011). *Interakcija nastavnik-učenik: Teorije i mjerenje*. Zadar: Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja.
- Шпијуновић, К. (1998). *Организација рада у комбинованом одељењу*. Београд: Филозофски факултет.

Vlado Simeunović
Maja Perdan Ilić
Jelena Đermanov

THE NATURE OF COMMUNICATION IN COMBINED CLASSES

Summary

In combined classes, where the teacher is responsible for the students of different age who attend teaching of two or more classes simultaneously, the aim is to provide the quality of teaching and learning. The first of the plenty of challenges is an interactive and communicative dimension because its extent, quality and intensity increases the importance of teaching approach and affects the upbringing and educational work. Considering the fact that there is the need of affirmation of this dimension, the perspective of this paper is the importance of social and cultural interaction according to Lav Vigotski, as well as the nature and importance of communication and interaction through the particularities of work in combined classes.

Key words: interaction, communication, combined class, student, teacher